

АМБІВАЛЕНТНІСТЬ СУЧАСНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ І ПРАВОВА СОЦІАЛІЗАЦІЯ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Парута О.В.,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії права та конституціоналізму
Інституту права, психології та інноваційної освіти
НУ «Львівська політехніка»
ORCID: 0000-0001-5452-0560*

Парута О.В. Амбівалентність сучасної цивілізації і правова соціалізація: теоретико-правовий аспект.

У статті розглядаємо амбівалентність сучасної цивілізації як фактор впливу на правову соціалізацію.

Глобалізація і локалізація, індивідуалізм і колективізм, одночасне прагнення до прогресу і намагання зберегти традиції створюють подвійність, конфліктність соціалізаційних умов, у яких перебуває сучасна людина. Зазначена двоїстість створює як можливості для індивідуального розвитку людини, так і нові ризики для формування її правової свідомості.

Динамічні зміни культурно-правового, соціального, економічного становища, сприяють прийняттю людиною швидких, необдуманих рішень заради її виживання і власної адаптації. Виникає ризик формування хибних уявлень про право, справедливість, силу і призначення закону.

Масова, глобальна культура змінює умови правової соціалізації, додаючи в них компонент ризику і невизначеності. Встановлено, що мультикультурність, сприяючи розвитку міжнародного права, інтегруючи різні правові традиції у глобальну систему права, породжує нові суперечності в суспільстві, посилює соціальну напругу, призводить до виникнення так званих «паралельних правових світів». Секулярна державна політика з одночасним зростанням культурного і релігійного різноманіття, ускладнює правову соціалізацію через ризики фрагментації правової системи. Невідповідність між традиційними цінностями певних соціальних груп і нормами права, має наслідком недотримання законів.

Наголошено, що криза демократії супроводжується зменшенням довіри до політичних і правових інституцій, зростанням авторитарних тенденцій і послабленням механізмів верховенства права. Відсутність ефективного правового захисту у період кризи, сприяє поширенню правового нігілізму, що ускладнює пошук консенсусу між державою і її народом. Для зменшення негативних наслідків і зняття суспільної напруги необхідна ефективна, злагоджена міжнародна і національна правова політика. Спільні зусилля мають спрямовуватися на інтеграцію різних культур на правових засадах, з яких найперше принципи рівності і верховенства права. У складних політико-правових та полікультурних умовах це дозволить захистити права кожної людини, незалежно від її походження, соціального становища, віросповідання тощо.

Ключові слова: амбівалентність, правова соціалізація, сучасна цивілізація, глобалізація, мультикультуралізм, культурні цінності, конфлікти.

Paruta O.V. Ambivalence of modern civilization and legal socialization: theoretical and legal aspect.

The article examines the ambivalence of modern civilization as a factor influencing legal socialization.

Globalization and localization, individualism and collectivism, and the simultaneous pursuit of progress while striving to preserve traditions create duality and conflict in the socialization conditions experienced by modern individuals. This duality presents both opportunities for personal development and new risks for the formation of legal consciousness.

Dynamic changes in cultural, legal, social, and economic contexts compel individuals to make rapid, often unconsidered decisions aimed at survival and adaptation. This fosters the risk of forming distorted perceptions of law, justice, the authority of the law, and its intended purpose.

Mass global culture has reshaped the conditions of legal socialization by introducing elements of risk and uncertainty. Multiculturalism, while promoting the development of international law and integrating diverse legal traditions into a global system, generates new societal contradictions, heightens social tensions, and leads to the emergence of so-called «parallel legal worlds.» Secular state policies, combined with increasing cultural and religious diversity, complicate legal socialization by raising the risk of fragmenting legal systems. The mismatch between the traditional values of certain social groups and legal norms often results in non-compliance with the law.

It is emphasized that the crisis of democracy is marked by declining trust in political and legal institutions, the rise of authoritarian tendencies, and the weakening of rule-of-law mechanisms. The absence of effective legal protections during times of crisis fosters the spread of legal nihilism, further complicating the search for consensus between the state and its people. To mitigate negative consequences and ease societal tensions, a coordinated and effective international and national legal policy is essential. Joint efforts should focus on integrating diverse cultures on the basis of legal principles, primarily emphasizing equality and the rule of law. In complex political, legal, and multicultural conditions, this approach will safeguard individual rights regardless of origin, social status, religion, or other factors.

Key words: ambivalence, legal socialization, modern civilization, globalization, multiculturalism, cultural values, conflicts.

Постановка проблеми. Багатополарний і швидкозмінний світ породжує велику кількість конфліктів, розв'язати які неможливо інакше, ніж через дослідження людини, її особливостей та цивілізаційної ролі. Зіткнення протилежностей руйнує соціально-психологічну стійкість людини, послаблює здатність до соціальної адаптації і взаємодії, змінює її просоціальну природу. Внутрішньо особистісні виміри людини, її характеристики важливі з огляду на те, що вони визначають суспільний розвиток. У ХХІ столітті потребуємо збільшення уваги науковців до правосоціалізаційних процесів, які дозволяють людині мобілізувати її внутрішні ресурси для правильного сприйняття динаміки сучасного світу, прийняти мультикультуралізм, пристосуватися до реальних умов життя з можливістю індивідуального розвитку. Чимало питань, пов'язаних із з'ясуванням проблем правової соціалізації, залишаються недостатньо дослідженими в теорії права, що актуалізує наукові розвідки на сучасному етапі державотворення.

Метою статті є дослідження правової соціалізації з огляду на суперечливі фактори, які на неї впливають. Шляхом аналізу окремих чинників, таких як мультикультуралізм, цифровізація суспільного життя, обмеженість ресурсів для індивідуального та соціального розвитку особи – показати проблеми правової соціалізації, без розв'язання яких неможливе формування громадянського суспільства.

Стан опрацювання проблематики дослідження. Впродовж останніх років феномен соціалізації досліджується переважно як міждисциплінарна проблема. У межах теоретичної юриспруденції окремим аспектам правової соціалізації присвячено праці таких науковців як: Ю. Бисага, С. Бостан, Т. Гарасимів, І. Жаровська, М. Кельман, М. Козловець, Р. Матяшовська, М. Панфьорова, М. Сірант, О. Тарабукін та інші. Разом з тим, науковцям варто звертати більше уваги конфліктності умов, у яких відбувається особистісне становлення сучасної людини. Дослідження амбівалентності сучасної цивілізації піднімає питання ефективності традиційних механізмів правової соціалізації, наголошує на важливості правильної оцінки зовнішніх детермінант, які визначають хід правосоціалізаційного процесу.

Виклад основного матеріалу. Кожна з епох характеризується власними цивілізаційними здобутками. Сучасний світ має чимало досягнень у різних сферах життя людини, які стали наслідком суттєвого прогресу науки, технологій, соціального і культурного розвитку. Водночас, новачі принесли й справжні виклики для правових систем держав, які в силу своєї природи повинні своєчасно реагувати на зміни, які відбуваються в суспільстві. Ба більше, задля захисту прав людини і громадянина, через необхідність збереження інтересів держави, право має випереджати зміни, реагуючи на появу сталих тенденцій.

Серйозними викликами сьогодення стали глобалізація, стрімкий розвиток інформаційної і медичної сфер, технологічний прогрес. Попри їхню беззаперечну користь, ці процеси породжують

низку загроз для людства. Гостро постають проблеми «технологічної» безпеки та етики, насамперед через зловживання у сфері застосування інформаційних технологій і штучного інтелекту. Досягнення медичної науки і біології, такі як можливість трансплантації органів, зміни статі, штучного створення життя, гена інженерія, розвиток вірусології, потребують належного правового регулювання, однак їх правове визначення часто ускладнене соціальними, насамперед моральними та релігійними нормами. Космічний, енергетичний і військовий розвиток держав, в тому числі реалізація ракетних програм, розвиток та розповсюдження ядерних енергетичних потужностей і зброї послаблюють демократії і зміцнюють сучасні недемократичні режими, створюючи фактичні передумови для краху не тільки деяких незалежних держав, але й також системи міжнародного права в цілому.

В планетарному вимірі початок XXI століття характеризується тим, що на заміщення позицій права намагається повернутися так зване «право сили». Ф. Шульженко вважає, що стрімке поширення в сучасному світі ідеології права сили, відвертого свавілля у міжнародних відносинах і криза демократії, формування у західних країнах світогляду державного егоїзму, порушили світовий порядок стабільності та рівноваги, призвели до знецінення принципів гуманізму й перетворення глобалізованого світу на дуальну, антагоністичну форму, у якій тоталітаризм жорстко протистоїть ідеалу людиноцентризму, рівності і свободи, природним правам людини, націй і народів на самовизначення і вільний розвиток. Ми вважаємо, що правова соціалізація, як процес формування уявлень про право, правових цінностей і моделей правомірної поведінки, ускладнена в умовах кризи демократії. Підрив довіри до демократичних структур веде до зростання авторитарних тенденцій. Люди починають сприймати право не інакше, аніж інструмент маніпуляцій чи вияв інтересів влади. Шириться правовий нігілізм, як відмова визнавати закони і дотримуватися їхніх приписів.

Довіра до права і правових інститутів зменшується також через брак відкритості роботи державних органів і проблеми з доступом до важливої правової інформації. Люди, які не мають доступу до державних послуг чи рівних правових можливостей, втрачають віру у право як справедливий механізм захисту власних прав та інтересів. Нерівність сприяє радикалізації і неправовим формам протесту збоку особи.

У складних умовах життя люди поступово адаптуються до позаправових способів вирішення конфліктів, відбувається приріст корупції, частішають випадки задоволення власних потреб через неформальні домовленості. В умовах кризи демократії, коли громадянське суспільство потерпає від обмежень і може піддаватися репресіям, особливо важливо налагодити процеси соціалізації з акцентом на правове виховання молодого покоління українців, що стане запорукою розбудови сильної, незалежної, демократичної української держави.

Мультикультурність сучасного світу, на перший погляд, сприяє формуванню толерантності людини з визнанням нових правових цінностей. Водночас, конфлікти між традиційними цінностями і сучасними правовими нормами, які виникають внаслідок культурного різноманіття, створюють плутанину у свідомості людей. Вагомі розбіжності виникають, коли право суперечить укоріненним етичним, релігійним, культурним чи іншим соціальним нормам. Так, наприклад, сучасне право вирівнює у правах чоловіків і жінок, забороняє дискримінацію і забезпечує рівні можливості для кожної статі. Проте у багатьох, насамперед мусульманських суспільствах жінки й надалі поступаються у правах чоловікам, особливо стосовно можливості їхнього соціального розвитку.

Суперечливою вважаємо ситуацію, яка складається щодо правового регулювання відносин, які стосуються права на життя людини. Посилення захисту життя є запорукою сталого розвитку цивілізації. На перший погляд, щодо цінності життя людини, міжнародна спільнота давно віднайшла консенсус. Створено багато міжнародних нормативних документів, які захищають життя людини, засновано низку правозахисних організацій. Дедалі більше державних ресурсів скеровується на розвиток медицини. Проводиться політика стримування збройних конфліктів тощо. У більшості демократичних країн відбулася гуманізація кримінальних покарань в частині відмови від смертної кари. Ці, та багато інших кроків, свідчать про визнання безумовної цінності життя людини. Разом з тим, для більшості суспільств залишається конфліктним питання заперечення так званої «пренатальної правосуб'єктності». Чимало сучасних держав, законодавчо закріпили перевагу права на репродуктивний вибір матері над правом на життя ненародженого, тобто легалізували право на аборт. Для окремих народів залишається традиційно неприйнятною толерантність до права на штучне переривання вагітності, права на евтаназію, права на сурогатне материнство та деякі інші новації правового життя суспільства.

Новітні тенденції суспільного розвитку часто ускладнюють правову соціалізацію, викликаючи дисонанс між офіційним правом і «моральним кодексом» людини. Збільшується ризик фрагментації правової соціалізації, коли окремі елементи правової системи ігноруються або сприймаються вибірково.

Відчутним залишається супротив частини суспільства щодо законів, які легалізують права ЛГБТ спільнот (зокрема одностатевий шлюб, можливість усиновлення дітей та ін.). Громади переважно релігійно-консервативних регіонів продовжують сприймати гомосексуальність як табу, залишаються радикальними до так званих «прайд-парадів» та інших проявів популяризації такого роду інакомислення. Правова соціалізація у глобальному світі ускладнена особливостями різних культур.

В способі життя, характері політичного правління, способі світорозуміння, є такі сутнісні риси, які дозволяють дослідникам і зараз розділяти всі країни поняттями «Схід» та «Захід», де східний тип культури більше схильний до збереження традицій як вищої цінності. Він орієнтує людину на пасивність, пропагує перевагу колективного над індивідуальним, розвиває першочергово почуття обов'язку. На Заході більше цінується оптимістична активність особистості, прагнення змінювати дійсність, відданість новаціям [1, с. 20]. У Східних суспільствах (наприклад, в Китаї, Індії, Японії) правова система базується на морально-етичних цінностях, таких як гармонія, повага до старших, ідея загального благополуччя. Це знижує сприйняття права як інструменту захисту індивідуальних інтересів. Ієрархічність і традиціоналізм обмежують здатність людини критично оцінювати діяльність держави і закони, які від неї виходять. Виховання громадян відбувається в контексті підпорядкування і дисципліни. Діти змалку навчаються поважати суспільні правила, навіть якщо ці правила здаються надто суворими. Право виступає тут насамперед як інструмент підтримки порядку.

Люди на Заході з раннього віку виховуються із розумінням того, що їм належать права, і ці права гарантовані законом. Індивідуалізм, раціональність і гуманізм закладається в основу правового виховання. Індивідуальна автономія і соціальна відповідальність у їх взаємозв'язку, враховуються на усіх етапах правової соціалізації. Західні суспільства заохочують людину аналізувати закони і оцінювати їхню справедливість. Навчання спрямовується на розвиток навичок, в тому числі соціально-правової взаємодії, усіляко заохочується толерантність до інакомислення, а правова соціалізація відбувається не інакше як через усвідомлення цінності прав інших людей.

М. Козловець до особливостей правової соціалізації у перехідному суспільстві відносить амбівалентність правосвідомості людей. Її причини, як вважає автор, криються в інертності свідомості особи, її нездатності відразу звільнитися від системи ціннісно-правових встановлень попередньої епохи, яка може відкидатися особистістю декларативно, однак продовжує існувати на рівні підсвідомості людини. Як приклад автором наводиться незастосування вищої міри покарання (смертної кари) проти убивць і гвалтівників, що розцінюється частиною українців як м'якотілість і небажання боротися з тяжкими злочинами. Водночас наголошено, що застосування такого виду покарання також сприймається як надмірна жорстокість, порушення принципів гуманізму і норм міжнародного права. Часто, носіями цих взаємовиключних точок зору виступають одні й ті самі люди, - підкреслює науковець [2, с. 69].

Наукова оцінка глобалізації і її впливу на сучасну людину є неоднозначною. Частина науковців вважає, що глобалізація має низку позитивних впливів на правові системи сучасності, адже сприяє їх поступовій адаптації до викликів сучасного світу. В цьому сенсі В. Власенко підкреслює, що зближення і взаємодія правових систем сучасності через гармонізацію законодавства та уніфікацію норм права, є глобальним явищем, яке характерне для розвитку права у ХХІ столітті [3, с. 13]. Позитивним розцінюється імплементація норм міжнародного права в національне законодавство окремих держав.

І. Жаровська і Р. Матяшовська підкреслили, що сучасна держава не існує ізольовано від інших держав у міжнародному просторі і повинна адекватно і миттєво реагувати на характер змін у суспільстві або на певні геополітичні коливання. В широкому розумінні – держава має ставити перед собою не тільки внутрішньодержавні цілі, але й знаходити консенсус із загальнолюдським соціумом. Водночас, науковці наголошують також на тому, що сучасна глобалізація є глобалізацією ризиків, соціально-політичних конфліктів, екологічної кризи, тероризму і організованої злочинності; вона загострює колишні проблеми, роблячи їх загальними і всеохопними [4, с. 9–11].

Цифрова ера принесла фундаментальні зміни в житті людини. Наше життя в епоху тотальної цифровізації має значні переваги, такі як швидкий доступ до інформації, нові способи комунікації, можливість швидкої соціальної взаємодії. Водночас, таке життя сповнене ризиками, з-поміж яких: ризик порушення приватності та безпеки, в тому числі можливість витоку особистої інформації, ризик крадіжки особистих даних задля вчинення корисливих злочинів; розвиток залежності (в тому числі психологічної) від технологій і послаблення навичок соціальної взаємодії через скорочення «живого спілкування»; дезінформація і маніпуляція даними тощо.

Інформаційні війни і маніпуляції породжують хаос інформаційного середовища. Ширяться пропаганда і дезінформація. В умовах, коли держава не спроможна належним чином боротися з розповсюдженням неправдивої інформації, громадяни приймаючи її як достовірну, формують хибні уявлення про державне життя і право зокрема.

Бідність як деструктивне явище була і залишається одним із чинників, які найбільш негативно впливають на правову соціалізацію. За даними Світового банку [5] лише сім відсотків людей на планеті проживає у країнах з так званою «низькою нерівністю». Відповідно, переважна більшість населення планети стали заручниками бідності внаслідок полікризи. Експерти Світового банку вважають, що за нинішніх низьких темпів боротьби з бідністю, для її усунення може знадобитися більше століття. Низький рівень життя суттєво впливає на процес правової соціалізації, ускладнюючи інтеграцію людей з бідних верств населення в правове суспільство, суттєво зменшуючи рівень правосвідомості громадян. Люди, які проживають життя у бідності, обмежені в доступі до якісної освіти. Це понижує розуміння ними своїх прав і можливості скористатися правовим захистом держави. Як наслідок, розвивається недовіра до держави, правової системи в цілому. Правова система сприймається насамперед як інструмент, створений для захисту інтересів політичних еліт і заможних людей.

Бідність породжує ще одну складну проблему – неналежну правову соціалізацію дітей. Вона є одним із ключових факторів, які негативно впливають на правове виховання. Діти не отримують належного правового виховання, не мають можливості відвідувати школи з якісними освітніми програмами, відповідно їм складно інтегруватися в правове життя суспільства. Діти у малозабезпечених сім'ях частіше за інших формують хибне уявлення про те, що порушення законів є прийнятним задля досягнення мети. Не менш небезпечним ефектом бідності вважаємо порушення ментального здоров'я дитини, адже індивідуальність дитини формується у постійно стресовому середовищі. Як наслідок, фінансові труднощі родини негативно позначаються на емоційному і психологічному стані дитини.

Діти з бідних сімей часто змушені працювати. Правові системи деяких країн – переважно Азії, Африки та Латинської Америки, до нашого часу не виробили дієвих механізмів із запобігання експлуатації праці дітей. Окремі народи допускають жорстке виховання дітей з використанням дитячої праці, тоді як право країн демократичного світу захищає дітей від насильства і трудової експлуатації, забезпечує їм право на освіту та індивідуальний розвиток.

За даними UNICEF станом на початок 2020 року приблизно 160 мільйонів дітей були піддані дитячій праці [6]. Згідно статистики, це майже кожна десята дитина у світі. Половина працюючих дітей займається шкідливою роботою, яка безпосередньо загрожує їхньому здоров'ю та індивідуальному розвитку.

Бідність обмежує можливість отримати юридичну консультацію чи іншу допомогу у разі якщо права дитини порушені. Як наслідок, діти залишаються беззахисними у складних ситуаціях, що призводить до стигматизації і соціальної ізоляції. Ми переконані, що відсутність правової грамотності ускладнює вихід з бідності для наступних поколінь, тому увага світової спільноти має бути спрямована на одночасне подолання бідності і створення належних умов для правової соціалізації дітей. Особлива увага має приділятися розробці та реалізації спеціальних міжнародних та національних всеохопних програм з правового виховання.

Висновки. Право постійно змінюється і еволюціонує. Правова система здатна швидко адаптуватися до змін у суспільстві. Разом з тим, амбівалентність сучасної цивілізації, її суперечливий характер, має глибокий вплив на право, на людину і процес її правової соціалізації. Цей вплив ми визначаємо як суперечливий.

Глобалізація стирає межі між Західним і Східним світом. На Заході поступово зростає увага до східної концепції гармонійності і соціальної відповідальності. Водночас, Східний світ усе більше усвідомлює важливу роль індивідуальних прав і свобод людини.

Нерівність доступу до правосуддя, медицини, освіти чи інших базових прав створюють розрив у правовій соціалізації між різними соціальними групами. Політична і соціальна поляризація породжують конфлікти між людьми, у яких відмінні уявлення про норми, цінності чи сутність правового порядку. Неповага до інакомислення переростає у зневагу до права, як універсального регулятора суспільних відносин.

Амбівалентність (суперечливість, двоїстість і нестабільність) сучасного світу стає на заваді правосоціалізаційним процесам, дезорієнтуючи людину у правовому просторі. У швидкозмінних умовах важко змінювати власне правове становище, сповна використовувати права та юридичні можливості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Панфьорова М. Цивілізаційний вибір України через призму правових цінностей. *Law. State. Technology*. 2024. № 3, р. 18–23. URL: <https://journals.politehnica.dp.ua/index.php/lst/article/view/621/551>.
2. Козловець М.А. Правова соціалізація особистості в умовах транзитивності українського соціуму. Суперечності взаємодії моралі і права в сучасному суспільстві: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 22 травня 2020 р.). Харків: Друкарня Мадрид, 2020. С. 65-70.
3. Власенко В.В. Вплив процесів глобалізації на правові системи сучасності. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. №1. 2022. С. 9-13. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://apnl.dnu.in.ua/1_2022/2.pdf.
4. Жаровська І.М., Матяшовська Р.Ю. Глобальні виклики у праві (на прикладі статусу дітей дошкільного віку): монографія. Київ: Видавництво Людмила, 2020. 140 с.
5. Офіційний сайт Світового банку. Електронний ресурс. URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/poverty/overview>
6. Офіційний сайт Агентства Організації Об'єднаних Націй у справах дітей (UNICEF). Електронний ресурс. URL: <https://www.unicef.org/protection/child-labour>.